

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ТІЛООХОРОНЦІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Осинський Є. К.

полковник Управління Української служби порятунку, Україна

У статті розглядаються питання охорони та забезпечення особистої безпеки VIP-персон, правові аспекти застосування вогнепальної зброї, форми та методи психологічної підготовки тілоохоронців.

Ключові слова: охорона, психологічна підготовка, вогнепальна зброя.

Актуальність проблеми. За останні роки у більшості незалежних країн, що утворилися на пострадянському просторі, відзначається стійка тенденція росту насильницьких злочинів (замовлені вбивства, викрадення з метою викупу та ін.), об'єктами яких стали політичні діячі, бізнесмени й банкіри. Жертвами килерів стають представники бізнесу та політичної еліти. У зв'язку з цим, охоронні послуги в Україні стали невід'ємною частиною вітчизняного бізнесу. Стрімко розвиваючись, ринок охоронних послуг та безпеки густо наповнений пропозицією.

У цей час утворилася практика, коли особисту безпеку керівників комерційних структур забезпечують співробітники їхньої служби безпеки або тілоохоронці приватних охоронних підприємств. Як правило, високооплачувані охоронці-професіонали мають навички й уміння по виявленню та запобіганню різних видів погроз особистої безпеки охороняємої особи. Однак, як свідчить практика та світовий досвід, більшість тілоохоронців психологічно не готові до адекватних дій у екстремальних ситуаціях. Особливо це стосується застосування тілоохоронцями штатної вогнепальної зброї.

Аналіз наукової літератури показав, що окремі питання психологічної підготовки стрільців-спортсменів розглядали багато авторів (Л.М.Вайнштейн, 1981; В.І.Моросанова, 1988; Б.П.Яковлев, В.А.Багіна, 1996; С.А.Московкин, 2000; М.В.Тальцев, 2000; S.H.Walker, 1980; D.V.Harris, V.L.Harris, 1984; S.H.Kerr, 1985; L.Antal, R.Skanaker, 1998), працівників правоохоронних органів та збройних сил (Р.А.Минин, 1954; В.Г.Лупценко, А.Колоколов, 1994; А.А.Хвастунов, 1996; А.І. Щипин та ін., 2004), особового складу спеціальних підрозділів (М.Г. Логачев, 2001).

Окремі автори (Е.Б. Ефимов, Ю.Н.Буряк, 1998; В.Торопов, 2000) розглядаючи питання стрілецької підготовки персоналу приватних охоронних підприємств приділяють увагу лише правовим, технічним та тактичним аспектам.

Разом з цим, на поточний момент недостатньо розроблені, маловивчені та практично не висвітлюються у періодичних виданнях психологічні аспекти стрілецької підготовки персоналу служби безпеки комерційних структур і приватних охоронних фірм.

Тому **метою** статті є аналіз системи стрілецької та психологічної підготовки персоналу, що забезпечує охорону та особисту безпеку VIP-персон, та їх готовність до професійної діяльності у екстремальних ситуаціях. Це дасть змогу використовувати накопичений до-

свід при підготовці співробітників недержавних охоронних структур України.

Основний матеріал. Забезпечення особистої безпеки державних та політичних діячів є компетенцією держави, а стосовно VIP-персон (політична та економіко-фінансова еліта, зірки шоу-бізнесу, спорту та ін.) - це прерогатива професійних тілоохоронців або персоналу штатної служби особистої охорони.

У цей час у світі існує значна кількість організацій, що працюють у сфері індустрії охоронної діяльності. Насамперед, це Міжнародна Асоціація Тілоохоронців (International Bodyguard Association, IBA) - найбільша організація, що об'єднує професіоналів урядових, поліцейських та цивільних служб безпеки, Професійна Асоціація Тілоохоронців (Professional bodyguard association, PBA), Всесвітня Асоціація Тілоохоронців (Worldwide Bodyguard Association, WBA), Міжнародна Асоціація Тілоохоронців і Систем Безпеки (International Bodyguard Security Services Association, IBSSA) та ін.

Аналогічні структури діють і в Україні - Українська федерація працівників недержавних служб безпеки (УФРНСБ) та Національна асоціація тілоохоронців України (НАСТ України). Українська федерація працівників недержавних служб безпеки об'єднує близько двох тисяч недержавних підприємств, яким видано ліцензії на детективну та охоронну діяльність. Персонал цих структур складає понад 500 тисяч осіб.

Їх відмінність від органів правопорядку полягає у тому, що приватна охоронна діяльність є підприємницькою. Попит, який значно збільшився за останні роки на ринку по наданню охоронних послуг, зробив професію працівника приватної служби безпеки, тілоохоронця або секьюриті (від англ. security - безпека) затребуваною та перспективною.

Професія тілоохоронця (лат. professio - об'являю своїм ділом) відноситься до категорії екстремальних, яка пов'язана із постійною небезпекою та підвищеним ризиком. Тому професійна підготовка тілоохоронців є комплексною, що складається із декількох спеціальних видів (Рис.1).

Професійна діяльність тілоохоронця пов'язана із реальністю застосування службової (штатної) зброї при виникненні штатної або позаштатної ситуації. Професійний статус тілоохоронця, високий рівень відповідальності та специфіка діяльності вимагають від нього високого рівня стрілецької культури та певних знань, що стосуються системи „людина-зброя”. У зв'язку з цим вогнева підготовка стає одним із пріоритетних напрямків бойової підготовки. Так, у спеціалізованому учбово-

му центрі Асоціації охоронних організацій Республіки Казахстан вогнева підготовка у теоретичному розділі

складає 18,5%, а у блоці практичних занять - 27,5%.

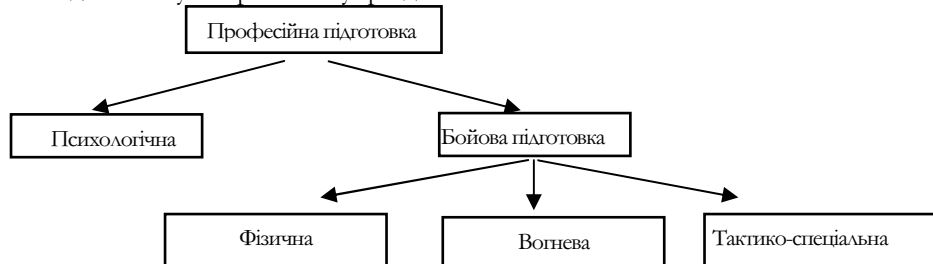

Рис. 1. Основні напрямки професійної підготовки тілоохоронців

Слід відзначити, що службова зброя призначена для озброєння певної категорії персоналу юридичних осіб, яким згідно із законодавством та видом діяльності дозволено користуватися зброєю. До службової зброї відносяться вогнепальна короткоствольна гладкоствольна та нарізна зброя, а також вогнепальна довгоствольна гладкоствольна зброя.

Специфіка охоронної діяльності вимагає від тілоохоронців уміння вражати ціль з першого пострілу, незалежно від відстані, положень, освітлення та ін. Результатом застосування тілоохоронцем вогнепальної зброї повинно бути гарантоване ураження цілі.

Практичні навички поводження зі стрілецькою зброєю та влучної стрільби напрацьовуються у результаті правильно поставленого навчання, тренувань і постійної практики. Тренування із вогневої підготовки доцільно проводити відомим методом - „від простого до складного”. Перехід до наступного етапу навчання повинен відбуватись тільки після твердого закріплення навичок та вмій.

Особливе місце у структурі вогневої підготовки займає психологічна підготовка. Психологічна підготовка - це багатовекторний комплекс заходів, спрямований на формування у тілоохоронців важливих професійних якостей: психологічній рівновазі; емоційно-вольових якостей; вміння долати страх та інші негативні стани; адекватно реагувати на фізичне та психологічне навантаження; вміння діяти у екстремальних ситуаціях; готовність застосувати шпату зброю, спеціальні засоби або прийоми рукопашного бою.

При проведенні занять з психологічної підготовки з персоналом особистої охорони та тілоохоронцями вирішуються завдання формування психологічної готовності та функціональної надійності психіки.

На ефективність психологічної підготовки значною мірою впливають методи її проведення. Методи психологічної підготовки складають єдину систему, яка дозволяє планомірно та науково обґрунтовано впливати на почуття, волю та інтелект тілоохоронців і співробітників особистої охорони; формувати або розвивати необхідні професійні якості.

Основними методами психологічної підготовки є:

- практичні методи;
- психологічні вправи і тренування;
- критичні ситуації;
- стресові впливи та ін.

Важливе місце у психологічній підготовці тілоохоронців повинна займати екстремальна психологія, що об'єднує теорію та практику поведінки у кризових ситуаціях, пов'язаних із підвищеним ризиком та загрозою для життя. Із виникненням реальної загрози та вступом у єдиноборство із правопорушником дії тілоохоронця, його поведінку будуть визначатись рівнем професійної підготовки та вмінням керувати своїм психічним станом в умовах патогенного впливу стрес-факторів екстремальної ситуації.

Психологічна підготовка, будучи тісно пов'язаною з професійною підготовкою, має свій зміст та свою специфіку. Без урахування вказаних факторів неможливо успішно вирішити питання підготовки персоналу служби охорони до дій у екстремальних умовах.

У зв'язку з цим, слід відзначити, що психологічна підготовка спортсменів-стрільців, особового складу органів правопорядку та тілоохоронців має багато спільного, але й свою специфіку.

Психологічна підготовка у тренувальному процесі стрільців-спортсменів грає важливу, а іноді і вирішальну роль (М.Умаров, 1960; А.М.Вайнштейн, 1960; В.Пулум, F.Nanenkrat. 1991; І.Г.Гібадулін, С.Н. Зверева, 2005).

Відомий американський психолог Р.М.Найдиффер (1979) вважав, що більше 90% успіху залежить від психологічної підготовки спортсмена і лише 10% - від технічної, тактичної та фізичної [1].

На думку Б.Пулума та Ф.Т.Хейненкрата (1991) психологія є основою тренувального процесу по підготовці стрільця. Вони вважають, що ізготовка, базова техніка та тактика у стрільбі - це лише початкові, а не вирішальні умови успіху [2].

А.М.Вайнштейн (1998) вважає, що суттєве значення для стрільців-спортсменів мають наполегливість та воля [3].

Основною метою стрільця-спортсмена є виконання вправи у стандартних умовах, які обумовлені правилами змагань (відстань, кількість патронів, час та ін.). Крім цього, більшість стрілецьких справ виконуються спортсменами у статичному положенні на відстані 25 м.

Застосування вогнепальної зброї працівниками ОВС пов'язано із динамікою (швидкоплинність вогневого бою), патогенним впливом стресорів екстремальної ситуації та реальною загрозою для здоров'я і життя.

Для подібних ситуацій характерні раптовість виникнення загрози і необхідність швидкої реакції на неї, яка полягає у миттєвому оцінюванні ситуації, що склалася, з одночасним відходом з лінії ведення вогню злочинцем,

вихоплюванні зброї, приведенні її у готовність до стрільби та відкритті вогню.

Вогневій двобій на близьких відстанях між правоохоронцями та злочинцями має такі особливості:

- високий темп стрільби з обох сторін;
- ведення правоохоронцями неприцільного вогню;
- невикористання правоохоронцями укриттів;
- невикористання тактичних прийомів;
- індивідуальна тактика дій, навіть при діях у складі групи.

Згідно статистичних даних у Росії працівники міліції при виконанні службових обов'язків по охороні громадського порядку або припиненні злочину вели стрільбу з одної руки у 88,0% випадків; вогонь вівся на відстані до десяти метрів - 60,8%; стрільба у положенні стоячи - 62,6%.

На ефективність стрільби впливає і оперативна обстановка та складні умови. Так, спеціальний аналіз дій працівників ОВС показав, що при стрільбі зі стоячого

автомобіля кількість влучень складала 7,4%, а при русі - 7,0% [4].

Результати іншого дослідження свідчать, що робітниками міліції ГУВС м. Москви вогнепальна зброя застосовувалась: на вулицях міста - 93,1%; у приміщеннях - 3,2%; на дорозі поза населеного пункту - 3,7%. [5].

Застосування вогнепальної зброї тілоохоронцями у службовій діяльності є крайнім заходом захисту охорнюваної особи від небезпечних посягань на життя і здоров'я. Тому, психологічна підготовка тілоохоронців - це процес, спрямований на формування у нього оптимального психологічного стану та постійної готовності, що сприяє реалізації найбільш досконалої техніки стрільби в умовах стресових ситуацій.

Одним з основних факторів, що характеризує рівень професійної підготовки тілоохоронців, є вміння упоратися з негативним психоемоційним станом, який виникає в екстремальних умовах (Рис.2):

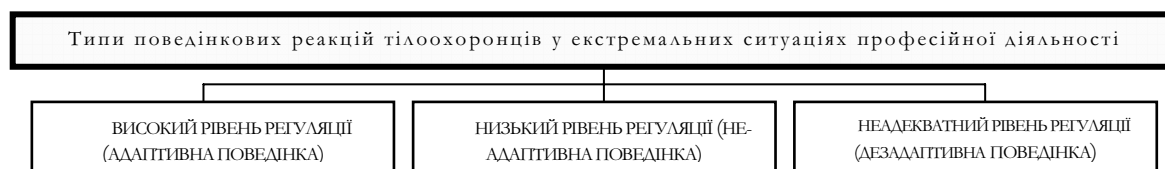

Рис.2. Типи поведінкових реакцій тілоохоронців у екстремальних ситуаціях.

У критичній ситуації психотравмуючий фактор негативно впливає на психіку, викликаючи часом патологічні зміни у поведінці тілоохоронця. У його свідомості виникає реальне почуття страху або тривоги, із якими він не може цілком справитися. При реальній загрозі життю або здоров'ю у свідомості тілоохоронця відбувається боротьба двох домінант поведінки - інстинкту самозбереження та почуття професійного обов'язку. Тому комплексна система бойової та психологічної підготовки повинна бути спрямована на запобігання психологічній кризи, що може виникнути у наслідок патогенного впливу стресорів екстремальної ситуації.

Важливими складовими психологічної підготовки тілоохоронців є ідеомоторні та аутогенні тренування. Ідеомоторне тренування (от грец. idea - вид, образ + motor - те, що приводить до руху) полягає у свідомому активному уявленні техніки рухів (Д.Джонс, 1963; А.А. Белкін, 1983).

У стрільбі ефективність ідеомоторики підтверджено результатами багатьох досліджень (І.П. Ратов.1967, 1975; В.С. Фарфель, 1969; А.В. Алексеев, 1982).

У ідеомоторному тренуванні прийнято виділяти три основні функції уявлень:

- програмну;
- тренувальну;
- регуляторну.

Відповідно до цього розроблено і структуру ідеомоторного тренування, яка включає внутрішню актуалізацію

(фази експозиції, обсервації, ідеомоторна) та зовнішню реалізацію (фази імітації та практичного тренування).

Основний постулат теорії безпеки стверджує, що для досягнення необхідного рівня надійності треба щоб засоби системи безпеки були сертифіковані, а персонал - кваліфікований.

З метою визначення рівня володіння зброєю у експериментальній та контрольній групах нами було проведено тестування з використанням Міжнародного стрілецького стандарту тілоохоронців „ТОР 9” (по три вистріли у положенні стоячи, лежачи та з коліна).

„ТОР 9” - це Міжнародний стрілецький стандарт тілоохоронців, який вперше був застосований у Швеції в 2000 році. Стандарт розроблений для визначення рівня навиків володіння вогнепальною зброєю тілоохоронців та приватних охоронців. Рівень володіння штатною зброєю визначається після виконання спеціальних стрілецьких вправ, та розраховується за формулою:

$$O = P - Ч,$$

де O - сума набраних балів, P - результат стрільби (очки), Ч - час виконання стрілецької вправи.

Рівень вогневої підготовки оцінюється за п'ятибальною шкалою відповідно набраних очок: 40 і більше - „відмінно”; 30 і більше - „добре”; 20 і більше - „задовільно”; менше 20 - „незадовільно”. Результати виконання стрілецького стандарту „ТОР 9” у експериментальній та контрольній групах наведено у таблиці 1:

Таблиця 1

Результати виконання стрілецького стандарту „ТОР 9”

	Результат	Час	Очки	Зброя
Експериментальна група	68,1	32,6	35,5	Форт-12

Контрольна група	63,4	28,1	35,3	Форт-12
------------------	------	------	------	---------

З таблиці видно, що обидві групи виконали стрілецький стандарт „ТОР 9” на оцінку „добре”. Слід відзначити, що у експериментальній групі результативність стрільби була на 7,4% вище, ніж у контрольній групі. Але контрольна група виконала вправи на 16,0% швидше, ніж експериментальна. Таким чином, можна зробити висновок, що незначне відставання контрольної групи у результативності компенсується більш високим темпом стрільби. На нашу думку, більш висока скорострільність є важливим фактором при застосуванні тілоохоронцем табельної зброї.

Результати виконання стрілецького стандарту „ТОР 9” показали, що після проходження попереднього циклу тренувань співробітники у повному обсязі оволоділи базовою стрілецькою технікою та тактикою дій у конкретних ситуаціях.

Розглядаючи таке специфічне та актуальне питання, як психологічна готовність тілоохоронця до застосування вогнепальної зброї на ураження, основну увагу треба зосередити на внесенні елементів психологічної підготовки у заняття з вогневої і тактико-спеціальної підготовки та відпрацювання алгоритмі дій у екстремальних ситуаціях. Основним завданням цих внесків є створення таких умов, які по силі психологічного впливу були б максимально наближені до реальних. Тобто, щоб у наявності були стресогенна ситуація і дефіцит часу.

Тому, основну увагу нами було акцентовано на формуванні психологічної рівноваги та готовності до застосування штатної вогнепальної зброї у екстремальних умовах.

Для прискорення процесу адаптації експериментальної групи до ведення вогню у екстремальних ситуаціях нами було впроваджено у тренувальний процес метод критичних ситуацій.

Основними стрес-факторами спеціальних тренувань були змодельовані екстремальні ситуації, із використанням звукозапису та шумових ефектів, імітаційних пристроїв та ін. Це, на нашу думку, повинно було сприяти скорішій адаптації до реальних умов та забезпечити адекватний алгоритм дій тілоохоронців при застосуванні вогнепальної зброї.

Згідно теорії адаптації (В.В.Парін та ін., 1967; М.М.Амосов, 1981; І.А. Аршавський, 1982; Р.М.Баєвський, 1989; Г.Л. Апанасенко, 1992) система кровообігу у людини - це чутливий індикатор адаптаційних реакцій організму.

Основними показниками реакції організму на патогенний вплив стресорів екстремальної ситуації є інтенсивна екскреція катехоломінів (адреналін, норадреналін, дофамін) та збільшення частоти серцевих скорочень (ЧСС).

Так, у експериментальній групі середній показник ЧСС у стані спокою був 64,2 ($\pm 0,8$) скорочень на хвилину; при інтенсивному тренуванні у тирі (вправи ПМ-3 та ПМ-4) він зріс у 1,7 рази та склав 112,4 ($\pm 0,76$); при змодельованих екстремальних ситуаціях та виконанні спеціальної вправи „Дуэль”- підвищився до 133,2 ($\pm 0,62$), або у два рази.

Для встановлення залежності між гемодинамікою (ЧСС) та інтенсивністю патогенного впливу стресорів екстремальної ситуації нами було проведено математичні розрахунки коефіцієнту кореляції. Результати показали, що коефіцієнт кореляції між ЧСС у стані спокою та звичайним тренуванням вкладає $r=0,642$, а при екстремальному тренуванні - значно зростає $r=0,698$.

Після проведення ситуаційних тренінгів, екстремальних видів тренувань, застосування методів ідеомоторного та аутогенного тренування у експериментальній групі була зафіксована стійка тенденція з адаптації до патогенного впливу стресорів (Табл.. 2):

Таблиця 2

Динаміка адаптації експериментальної групи до впливу стресорів.

	3 місяці	6 місяців	1 рік
ЧСС	121,7 ($\pm 1,1$)	119,0 ($\pm 1,12$)	113,9 ($\pm 1,1$)
r	0,667	0,646	0,627

$P < 0,05$

У контрольній групі процес адаптації до негативного впливу стресорів мав іншу динаміку. Середній показник ЧСС у стані спокою був 64,8 ($\pm 0,79$) скорочень на хвилину; при інтенсивному тренуванні у тирі (вправи ПМ-3 та ПМ-4) він склав 113,2 ($\pm 0,74$). Після включення у тренувальний процес елементів екстремальності також були зафіксовані реакції організму на стресори та певні зміни у геодинаміці: підвищення на 8,8% ЧСС з 113,2 до 134,4 ($\pm 0,65$).

У контрольній групі, як наслідок постійних тренувань з елементами екстремальності, було зафіксовано стійку, але менш динамічну, тенденцію до адаптації. Через три місяці було незначне зниження ЧСС - 132,7 (-1,2%), через 6 місяців 129,9 (-3,3%), а через 1 рік - 127,6 (-5,0%).

Аналіз отриманих статистичних даних, дозволив констатувати, що через рік спеціальних тренувань у експериментальній групі різниця між ЧСС при стандартному тренуванні та екстремальному складала лише +1,4%; між екстремальними тренуваннями з початку спеціального тренувального циклу та наприкінці - вже 6,4%. У контрольній групі ці показники склали: +3,3% та -4,4% відповідно.

Це свідчить про те, що включення психологічної підготовки у тренувальний цикл, як одного з основних елементів, значно підвищує ефективність та дозволяє прискорити процес адаптації тілоохоронців до негативного впливу стресорів.

Для встановлення професійної придатності тілоохоронців та співробітників особистої охорони для підготовки стрілка високого рівня, доцільно використовувати наступні критерії:

- стресостійкість;
- рівень тривожності;
- креативність поведінки;
- інтелект;
- мотивація досягнень та цілеспрямованість;
- готовність до ризику.

Впевненість у собі формується у тілоохоронців підсвідомо із ростом результатів та досягнень у стрільбі, а також доведенням всіх дій із зброєю до автоматизму.

Висновки.

Психологічна готовність тіло охоронців до успішної професійної діяльності формується при моделюванні конкретних ситуацій та у процесі напрацювання алгоритмів адекватних дій, під час тренувань або тактичних навчань. Практика підготовки тілоохоронців високого рівня свідчить про те, що підвищенню психологічної готовності до дій у екстремальних ситуаціях сприяють тренування, які пов'язані із реальною небезпекою та високим ступенем ризику. Важливу роль у системі психологічної підготовки тілоохоронців відіграють ідеомоторні та аутогенні тренування. Постійне використання прийомів ідеомоторики та щоденні тренування дають можливість вдосконалювати свою техніку стрільби.

Успіх реалізації комплексу оперативних та охоронних заходів щодо забезпечення особистої безпеки охорнюваної особи буде залежати від морально-психологічного стану тілоохоронців, готовності на високому професійному рівні вирішувати складні задачі, долати негативні емоції (тревога, страх та ін.), їх вміння адекватно діяти у екстремальних ситуаціях. Тому, на тренуваннях та тренінгах із психологічної підготовки

необхідно особливу увагу приділяти формуванню професійно важливих якостей.

Формування психологічної готовності тілоохоронців до дій у екстремальних ситуаціях досягається у процесі цілеспрямованої та комплексної психологічної підготовки, яка здійснюється під час тренувань та спеціальної професійної підготовки.

Література

1. Найдиффер Р.М. Психология соревнующегося спортсмена. - М.: ФиС, 1979. 224 с.
2. Билл Пуллэм, Фрэнк Т.Хейненкрат. Спортивная стрельба из винтовки. Руководство для стрелков и тренеров. М.: ФиС, 1991. 272 с.
3. Вайнштейн Л.М. Оружие - пистолет! Учебно-методическое пособие по стрельбе из пистолета. М.: ФиС, 1998, 96 с.
4. Золотницкий И.А. Повышение эффективности обучения стрельбе из нестандартных положений методами совершенствования вестибулярной устойчивости. Дис. ... канд. пед. наук: Москва, 1997. 160 с.
5. Хвастунов А.А., Колохов В.Г. Применение оружия как экстремальная ситуация деятельности сотрудников органов внутренних дел. // Морально-психологическая подготовка сотрудников органов внутренних дел к действиям в экстремальных условиях, сборник статей. Домодедово, 1994, стр. 94-95.

РОЗВИТОК УЯВЛЕНЬ ПРО СУБ'ЄКТА ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ СТУДІЯХ

Осьоло Василь Ілліч

Національна академія оборони України, м. Київ, Україна

У статті наведено результати теоретичного аналізу зміни поглядів в історичній ретроспективі на один із найбільш складних компонентів змісту війни – її суб'єкта. На відміну від кількісного підходу до оцінки учасників бойових дій, у статті розкривається природа суб'єкта війни, яка розглядається як єдність всіх соціальних, індивідуальних та національних характеристик. Значна увага приділяється аналізу поглядів найбільш відомих військових теоретиків на сутність військової справи та роль і місце в ній командира як суб'єкта військової діяльності.

Ключові слова: суб'єкт війни, суб'єкт військової діяльності, вимоги до психологічних якостей суб'єкта військової діяльності.

*Якщо вам подобається ваша країна і ви готові битися,
щоб захищати її ідеали, то ви повинні стати військовим
Генерал Фред Френкс*

Постановка проблеми. Везнаочі історики підраховували, що лише за останні п'ять тисяч років наша цивілізація пережила 15 тисяч війн. У цих війнах командували своїми військами і флотами мінімум тридцять тисяч воєначальників [33]. Незважаючи на суттєву різницю між давніми битвами та сучасними високотехнологічними військовими конфліктами, військова служба залишається одним з найскладніших видів діяльності людини. Бути справжнім воїном може не кожен, а лише той, хто покликаний до цієї складної і небезпечної справи. У вітчизняній та іноземній науково-публіцистичній літературі дискурс навколо формування рис і якостей ідеального воїна триває майже безупинно. Адаже яким буде захис-

ник, – питання не риторичне, а цілком реалістичне, що має глибинні історичні корені, розвинуте у багатьох історичних працях. Насамперед, автор хоче зазначити, що ми не ставимо за мету критичного аналізу тих чи інших поглядів відомих полководців всіх часів і народів, натомість використовуючи історичний метод ми хочемо привернути увагу науковців на актуальність цього питання у сучасних дослідженнях, оскільки війна і наука й надалі йдуть поруч. Людство продовжує „раціонально” використовувати досягнення науки для „швидкого, дешевого і надійного” враження противника [11, 27, 30, 33].

Усвідомлюючи певні обмеження історичного методу та щоб уникнути надмірного абстрагування від воєнно-